

ВІДГУК

офіційного опонента на рукопис дисертації

Косенко Росани Олександрівни «Історія становлення та розвитку гетерозисної селекції соняшнику в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами. Систематизація теоретичних і практичних досягнень на історичному шляху розвитку галузі має важливе значення для подальшого поступу аграрної держави, якою є Україна, сприяє вирішенню проблеми науково-методологічного забезпечення з метою нарощування та повноцінної реалізації біологічного потенціалу культури – основних завдань, які покликана вирішувати селекція. На сучасному етапі розвитку аграрної науки практичне використання гібридної селекції уможливило формування нових сегментів попиту та споживання; створення гібридів соняшнику з різним жирнокислотним складом олії розширило напрями диверсифікації, відкрило шляхи інтеграції продукції в переробку, надало можливість для використання імпортозаміщення.

Виходячи зі сказаного, дисертаційне дослідження Косенко Росани Олександрівни є дійсно актуальним. Це підтверджується проведенням його на основі тематичного плану науково-дослідницької проблематики Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукової тематики «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-науковознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 011U001207); «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-науковознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116Ш02102).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність. Дисертаційна робота є науковим дослідженням, виконаним особисто Р.О. Косенко, в якому розкрито авторський підхід до узагальнення та об'єктивного відтворення процесу становлення та розвитку гетерозисної селекції соняшнику в Україні як важливої складової історії вітчизняної аграрної науки.

Наукові положення, теоретичні та практичні висновки, викладені в дисертації, є достовірними та належним чином обґрунтованими. Для цього автором опрацьовано значну кількість документів, наукових праць,

періодичних видань з обраної теми. Пріоритетне значення дослідницею надавалося документам, які дозволяли всебічно здійснити аналіз розвитку гетерозисної селекції соняшнику в Україні.

Дослідження базується на загальних принципах історизму та об'єктивності, що склали методологічну основу роботи, сприяли забезпеченню науковості та достовірності у висвітленні досліджуваного процесу. Використані в роботі методи та їх поєднання уможливили проведення системної і комплексної наукової розвідки за темою дисертації.

Результати досліджень автора, висновки, які сформульовані в 9 пунктах, одержані в результаті наукових узагальнень кваліфікованої аналітичної роботи, комплексного дослідження історії становлення та розвитку однієї з галузей вітчизняної сільськогосподарської науки – гетерозисної селекції соняшнику в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст. На основі науково-історичного аналізу, з'ясовано передумови її становлення, виокремлено чинники, що сприяли її розвитку. Визначено основні наукові здобутки вітчизняних науково-дослідних установ і видатних науковців галузі.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях. Дисертаційна робота Косенко Росани Олександрівни характеризується науковою новизною та практичною спрямованістю. Зокрема, на увагу заслуговують такі здобутки автора: а) виконано історіографічний аналіз літератури за темою роботи та наукових напрацювань; б) введено до загального наукового обігу маловідомі (35 справ, 14 описів, 9 фондів, 5 архівів) та невідомі (матеріали особистих архівів В.В. Бурлова, В.В. Кириченка, Н.М. Кутіщової) історичні документи щодо діяльності галузевих вітчизняних науково-дослідних установ і відомих селекціонерів соняшнику; в) розроблено періодизацію основних історичних етапів науково обґрунтованої селекції та етапів становлення і розвитку ГСС в Україні; г) встановлено рівень взаємодії науки і держави на етапі становлення ГСС в Україні 1950–1979рр.; д) з'ясовано внесок провідних вітчизняних селекціонерів В.Г. Вольфа, О.М. Ряботи, А.Д. Гуменюка, В.В. Бурлова, В.В. Кириченка у розвиток галузі; е) визначено основні здобутки науково-дослідних установ у сфері ГСС в Україні, що мають теперішні назви: Інститут олійних культур НААН, Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН, Селекційно-генетичний інститут–Національний центр насіннєзнавства і сортовивчення.

За темою дисертації опубліковано 10 наукових праць, серед яких: 4 – наукові статті у збірках наукових праць, визначених МОН України фаховими з історичних наук, 1 стаття у зарубіжному виданні, 1 стаття у виданні, що індексується наукометричними базами, 4 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Наукові праці, опубліковані автором одноосібно, присвячені окремим положенням, викладеним у дисертації.

На підставі цього можна зробити висновок, що публікації відповідають змісту дисертації. У них відображені положення та висновки, що систематизовані у представленій роботі.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Дисертаційна робота складається зі вступу, 4 розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (268 найменувань) і 18 додатків; Загальний обсяг дисертації – 237 сторінок. Обсяг основного тексту – 172 сторінки.

У вступі дисертанткою розкрито актуальність теми, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, встановлено хронологічні та територіальні межі, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі «*Стан наукової розробки, джерельна база та методологічні засади дослідження*» проведено історіографічний аналіз напрацювань попередніх дослідників, систематизовано джерельну базу, обґрунтовано методологічні засади дисертаційної роботи. Виявлено, систематизовано та проаналізовано літературні джерела, серед наявних історичних праць виділено кілька основних груп за предметно-тематичним принципом. Це праці, що відтворюють: 1) розвиток наукових основ селекції та генетики; 2) внесок науково-дослідних установ-центрів селекції соняшнику у розвиток галузі; 3) становлення та розвиток галузевої наукової думки у контексті діяльності відомих учених та ін.

Аналіз історіографії за темою дослідження засвідчив, що більшість наукових робіт, які водночас становлять частину джерельної бази дисертації, належить не історикам, а вченим-аграріям. Праці вчених-аграріїв головним чином містять спеціалізовану інформацію щодо теоретичних основ селекції соняшнику, наукових розробок, окреслення важливих для розвитку агропромислового комплексу шляхів їх практичного використання й удосконалення. Значна кількість опублікованих матеріалів стосується, власне, методів, завдань, напрямів селекції соняшнику, окремих результатів науково-дослідних установ, що проводили селекційну роботу з культурою, а не відтворення історичного процесу та еволюції наукових поглядів. Наявні матеріали головним чином фрагментарно торкаються теми роботи. Здійснений історіографічний аналіз засвідчив необхідність комплексного дослідження вітчизняного наукового надбання з ГСС та історії її становлення та розвитку. Автором, Косенко Росаною Олександрівною, надано детальну характеристику віднайдених джерел. Їх значна кількість свідчить про проведення багаторічного та глибокого дослідження.

У другому розділі «*Еволюційна теорія гетерозисної селекції соняшнику*» висвітлено розвиток біологічних, генетичних, селекційних знань, що сприяли

еволюції гібридної селекції, та здійснено аналіз трансформації культури в об'єкт господарського використання, сучасний рівень якої став можливим завдяки ГСС. Автором встановлено, що еволюційна теорія ГСС бере свій початок з формування перших уявлень асирійців і вавилонців про стать і запилення у рослин ще за прадавніх часів. Відкриття Й. Кельрейтера, К. Ліннея (XVIII ст.), Г. Менделя, Ч. Дарвіна (XIX ст.), послідовні практичні експерименти і теоретичні дослідження міжвидової гібридизації у рослин (XVIII–XX ст.) є ключовими в історії еволюції гібридної селекції. З 1900-х рр. на теренах колишнього СРСР було започатковано селекційну роботу з соняшником. Великий внесок зробили в її розвиток як визнані спеціалісти, що безпосередньо працювали з культурою (Б. К. Єнкен у Харкові, В. С. Пустовойт у Краснодарі, Є. М. Плачек у Саратові), так і відомі вчені-генетики (академік М. І. Вавилов, дослідник гетерозису М. В. Турбін, учений в галузі віддаленої гібридизації Всесоюзного інституту рослинництва Г. Д. Карпеченко та ін.).

Здійснено аналіз трансформації культури соняшнику в об'єкт господарського використання; показано, що створення гетерозисних гібридів відкрило великі можливості поліпшення культури, які, у свою чергу, розширили її сферу застосування. Розроблено періодизацію використання соняшнику як антропогенної культури: I-й період (бл. IV–III тис. до н. е. – XV ст.) – використання в оригінальному центрі походження; II-й період (початок XVI ст. – XVII ст.) – інтродукція та акліматизація в Європі; III-й період (XVIII ст. – XIX ст.) – технологічний (отримання олії з соняшнику Д.С. Бокаревим та експансія культури в різні регіони); IV-й період (XX ст. – поч. XXI ст.) – поглиблена переробка та диверсифікація – нові напрями використання.

У третьому розділі *«Становлення гетерозисної селекції в системі еволюції наукових основ селекції соняшнику»* висвітлено історію введення в культуру та етапи науково обґрунтованої селекції соняшнику як передумови становлення ГСС, визначено рівень взаємодії «наука-держава» 1950–1970-х рр. у контексті становлення ГСС, узагальнено основні результати наукових досліджень з ГСС впродовж 1950–1970-х рр., визначено етапи її становлення. Становленню ГСС сприяли організація дослідної справи і діяльності науково-дослідних установ, розвиток науки за кордоном та в колишньому СРСР, практичні експерименти з гібридизації. Роботи з ГСС в 50–70-х рр. XX ст. виконували Всесоюзний науково-дослідний селекційно-генетичний інститут ім. Т. Д. Лисенка, Харківська Державна селекційна станція (з 1957 р. – Український НДІ рослинництва, селекції і генетики УАСГН) та Українська дослідна станція олійних культур ВНДЮК (з 1977 р.).

Визначено основні етапи становлення ГСС в Україні впродовж 1950–1979 рр.: вивчення закономірності успадкування господарсько цінних ознак за

різних умов вирощування у вегетативних та статевих гібридів; ідентифікація у сояшнику основних типів стерильності; пошук надійних джерел ЦЧС; розробка теоретичних основ ГСС; (1950–1968 рр.); отримання дієвого механізму створення гетерозисних гібридів сояшнику першого покоління завдяки використанню вітчизняними вченими відкриттів П.Леклерка і М. Кінмана (196–1970 рр.); активізація робіт зі створення гібридів, продовження пошуку альтернативних джерел ЦЧС (1971–1979 рр.).

У четвертому розділі «*Розвиток гетерозисної селекції сояшнику в Україні (80-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.)*» визначено основні передумови й історично-наукові періоди розвитку ГСС; висвітлено внесок у розвиток галузі науково-дослідних установ та наукові здобутки відомих учених-селекціонерів; запропоновано періодизацію становлення і розвитку ГСС в Україні; встановлено практичне значення ГСС; шляхом опитування встановлено думку фахівців галузі щодо значимості галузевих напрацювань, подій, відкриттів, пов'язаних з процесом становлення та розвитку ГСС в Україні.

Дисертанткою узагальнено результати роботи В.Г. Вольфа, О.М. Ряботи, А.Д. Гуменюка, В.В. Бурлова, В.В. Кириченка – учених, які зробили вагомий внесок у вирішення теоретичних і практичних завдань ГСС, створення та вивчення вихідного матеріалу. Їх наукові здобутки сприяли подальшому розвитку галузі, збагатили її та є науковим надбанням аграрної науки. Завдячуючи вченому, методисту, засновнику досліджень В.Г. Вольфу, вітчизняна селекція сояшнику на гетерозис розпочала своє становлення як принципово новий напрям у науці; ученим у 1960-х рр. було надано обґрунтування ефекту гетерозису, ідентифіковано основні типи стерильності, створено експериментальні гібриди та вихідний матеріал для селекції.

Запропоновано періодизацію історичного процесу становлення і розвитку ГСС в Україні першої половини XX – початку XXI ст., що включає шість історично-наукових періодів. Основними напрямками ГСС на сучасному етапі є: отримання високої стабільної врожайності гібридів першого гібридного покоління та їх батьківських компонентів; селекція на технологічність (вирівняність за висотою, досяганням; з тонким кошиком, що швидко висихає, стійкість рослин проти вилягання та обсіпання); на високий вміст окремих жирних кислот (олеїнова, пальмітинова, стеаринова, лінолева); на посухостійкість та стійкість до високих температур; на стійкість до гербіцидів; на стійкість до хвороб і шкідників; селекція гібридів кондитерського напрямку використання.

Роблячи висновок про основний зміст дисертаційної роботи, варто відмітити як позитивне, що у тексті наявне критичне осмислення та висновки при подачі кожного тематичного матеріалу. Робота виконана на високому науково-методичному рівні. Мета, завдання, об'єкт і предмет чітко визначені.

Розділи дисертації логічно пов'язані між собою, що свідчить про глибокий комплексний підхід до розв'язання поставленої проблеми. Загальні висновки в достатній мірі відображають зміст роботи.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації, зауваження та дискусійні положення. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

Надаючи позитивну оцінку науковому дослідженню **Косенко Росани Олександрівни**, за доцільне вважаємо висловити деякі зауваження та побажання:

1. Слід було б обрати більш оптимальну структуру роботи, дотримуватися принципу рівномірності подачі матеріалу в підрозділах. Зокрема, підрозділ 2.1, який містить лише 4 сторінки, можна об'єднати з підрозділом 2.2; у підрозділі 3.1 не доцільно виділяти підпункти 3.1.1 і 3.1.2.

2. Не коректно сформульовано завдання 9: «встановити думку фахівців галузі-учасників досліджуваного історичного процесу стосовно значення окремих напрацювань, подій, здобутків для становлення та розвитку ГСС».

3. На мій погляд, висновки до розділів занадто розмиті (зокрема до розділу 4 с.162–165) і можуть бути викладені більш стисло без втрати суті висловленого.

4. У додатку Б подано титульні сторінки архівних справ. Варто було б вказати, які дані або документи було залучено з цих справ, що ці дані допомогли встановити. І взагалі, краще висвітлити найважливіші документи справ, а не їх титульні сторінки. Додатки переобтяжені другорядною інформацією (с. 208, с. 227).

Проте вищенаведені зауваження й побажання не зменшують наукової новизни та практичного значення здійсненого дисертаційного дослідження.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність вимогам Департаменту атестації кадрів Міністерства освіти і науки України. Дисертація Косенко Росани Олександрівни є самостійною, цілісною і завершеною науковою працею, виконаною на актуальну тему. Одержані в роботі науково обґрунтовані результати в сукупності забезпечують вирішення наукового завдання – проведення науково-історичного аналізу процесу становлення і розвитку гетерозисної селекції соняшнику (ГСС) в Україні другої половини XX – початку XXI ст. Виклад матеріалу в дисертаційній роботі послідовний і логічний.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота «Історія становлення та розвитку гетерозисної селекції соняшнику в Україні (друга половина XX – початок XXI ст.)» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., чинним вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України до дисертацій, які подаються до захисту, а її автор, **Косенко Росана Олександрівна**, заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент

доцент кафедри географії, екології
і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
кандидат історичних наук

